

БУРЛАК
Ганна Вікторівна,
провідний фахівець ННЦ
«Інститут виноградарства і
виноробства імені В. Є. Таїрова»
НААН України,
burlac@ukr.net
Таїрово, Одеська область

ПОЧАТОК НАУКОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА В. Є. ТАЇРОВА (1859 – 1938)

З метою аналізу шляху становлення В. Є. Таїрова як вченого-виноградаря було проаналізовано окремі періоди його життя і діяльності на основі доступних публікацій та періодичних видань.

Визначено, що період отримання вищої освіти в Петровській академії землеробства і лісівництва (нині Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тимірязєва), блискучі лекції та наукове керівництво видатних вчених академії, в тому числі К. А. Тимірязєва та інших, відіграли значну роль у науковому зростанні В. Є. Таїрова. Але остаточний вибір напрямку наукової діяльності В. Є. Таїрова відбувся за три роки перебування у провідних виноградарських і виноробних навчальних закладах, науково-дослідних установах і господарствах Західної Європи. Таким чином, період отримання вищої освіти та професійного вдосконалення за кордоном сприяли становленню В.Є. Таїрова як вченого-виноградаря.

Ключові слова: виноградарство, виноробство, філоксера, щеплене виноградне розсадництво, вино.

С целью анализа пути становления В. Е. Таирова как ученого-виноградаря были проанализированы отдельные периоды его жизни и деятельности на основе доступных публикаций и периодических изданий.

Определено, что период получения высшего образования в Петровской академии земледелия и лесоводства (ныне Московская сельскохозяйственная академия им. К. А. Тимирязева), лекции и научное руководство выдающихся ученых академии, в том числе К. А. Тимирязева и других, сыграли значительную роль в научном росте В. Е. Таирова. Но окончательный выбор направления научной деятельности В. Е. Таирова состоялся за три года пребывания в

ведущих виноградарских и винодельческих учебных заведениях, научно-исследовательских учреждениях и хозяйствах Западной Европы. Таким образом, период получения высшего образования и профессионального совершенствования за границей способствовали становлению В.Е. Таирова как ученого-виноградара.

Ключевые слова: виноградарство, виноделие, филлоксера, привитое виноградное питомниководство, вино.

In order to analyze the way of becoming V. E. Tairov as a scientist-viticulturist certain periods of his life and work based on available publications and periodicals have been analyzed.

The role of the higher education period in Peter's Academy of Agriculture and Forestry (now the Moscow Agricultural Timiryazev Academy) brilliant lectures and prominent scientists including Timiryazev and others, in a growth of V. E. Tairov as a scientist have been determined. But the final choice of scientific activity direction V.E. Tairov was connected with three years in the leading vine growing and wine-making educational institutions, research institutions and economies of Western Europe. Thus, the conclusion that the period of higher education and professional development abroad played a great role in the formation of V. E. Tairov as a scientist-viticulturist has been done.

Keywords: viticulture, winemaking, nurseries, phylloxera, grafted grape nurseries, wine.

Василь Єгорович Таїров (вірм. Таїрян Васил Геворгович) (1859 – 1938) – знакова постать вітчизняної та світової науки про виноградарство та виноробство. Життєвий шлях, науково-суспільна і професійна діяльність вченого, організатора вітчизняної дослідної справи з виноградарства і виноробства, віце-президента Міжнародної організації винограду і вина (в Парижі) знайшли своє часткове відображення у працях вітчизняних науковців у 30-х – 90-х рр. [6; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. Постать В. Є. Таїрова висвітлює у своїх публікаціях професор Шерер В. О. [14; 16]. Проте найбільш значимими для висвітлення його життя і діяльності стали спогади та публікації В. О. Гернета, вірного друга, колеги та однодумця В. Є. Таїрова по Виноробній станції та науково-громадському житті, які дають можливість сучасним дослідникам хоча б частково відтворити біографічні аспекти та науково-організаційну діяльність видатного вченого [1; 2; 7].

З небагатьох архівних матеріалів відомо, що у мешканця села Чардахлу (Рівнинний Карабах) Таїра народився син Пілум, четверо нащадків якого –

Сарібек, Агаджан, Мкртич і Геворг отримали прізвище Таїрян – від імені діда. Після підписання у 1828 році Туркменчайського мирного договору між Росією та Персією десятки тисяч вірменських переселенців повернулися на батьківщину у Вірменію. Серед них в село Великий Каракліс Еріванської губернії (сьогодні м. Ванадзор) переселилася багаточисельна сім'я Пілума.

2 листопада (20 жовтня за ст. стилем) 1859 року в сім'ї Геворга Таїряна народився син Васил Таїрян, всього у Василя було 5 братів і сестра, він був п'ятою дитиною в сім'ї. Найстарший брат Соломон не отримав освіти, все життя залишався в Караклісі, був землеробом і скотарем. Троє братів – Оганес, Павле і Міхак – відкрили поштові відділення в різних селищах Вірменії і забезпечували поштову службу в Закавказзі. Молодший брат Арутюн за порадою і за матеріальної підтримки двоюрідного брата Олександра Таїрова здобув освіту в Петровській землеробській і лісовій академії і працював лісоводом і садівником на батьківщині, заснував плодовий розсадник ім. С. Шаумяна. Про долю сестри Наталії немає відомостей.

У вісім років Василь Єгорович пішов у сільську школу. Коли йому виповнилося 10 років, у 1869 році його забрала на виховання і навчання тітка в м. Ерівань (сучасний Єреван). Завдяки її турботі він закінчив Еріванську класичну прогімназію, і двоюрідний брат Олександр Микитович Таїров, відомий промисловець і підприємець відправив його в четвертий клас Тифліського реального училища. Взагалі Василь Єгорович зобов'язаний Олександру Микитовичу не тільки своїм вихованням і освітою, а й моральною та матеріальною підтримкою у всіх подальших починаннях. Після закінчення курсу в Тифліському реальному училищі, за порадою двоюрідного брата Олександра Микитовича Таїрова, Василь Єгорович поїхав в Москву, де у 1878 році вступив до Імператорського Московського технічного училища (пізніше МВТУ ім. Баумана). Через рік навчання, у листопаді він покидає училище, незважаючи на те, що був переведений до 2-го спеціального класу з похвальним листом. Сталося це тому, що Таїров ніяк не міг змиритися з життям

в пансіоні Училища, яке було потворним і за витівками вихованців цілком нагадувало бурсу, описану М. Г. Пом'яловським.

Для продовження навчання і здобуття вищої освіти В. Є. Таїрову необхідний був атестат, а у нього було тільки свідоцтво про закінчення реального училища. Тоді Василь Єгорович здає іспити на атестат зрілості при першій Московській військовій гімназії та у 1880 р. за конкурсом поступає до Петровської академії землеробства і лісівництва (нині Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва).

Петровська академія, на той час, привертала до себе увагу молоді. В академії викладала ціла плеяда видатних вчених: І. О. Стебут, Г. Г. Густавсон, К.А. Тімірязєв, І. І. Іванюков, О. І. Бабухін, Е. Б. Шене та ін. Їх блискучі лекції неймовірно цікавили студентів, як і вільне життя та вільна політична думка, що панували в академії.

У 1884 р. В. Є. Таїров закінчив курс Петровської академії зі ступенем кандидата лісівництва. В цьому ж році представив дисертацію «Виробництво деревної оцтової кислоти на заводах Брасовського господарства і аналіз продуктів сухої перегонки деревини», яку рада академії визнала відмінною і надрукувала у «Віснику академії» (1884, вип. III). У листопаді 1884 року відбувся перший публічний виступ В. Є. Таїрова на засіданні Московського відділення Лісного суспільства. Але цей дебют був останньою даниною В.Є. Таїрова лісівництву. За порадою брата (А. Таїрова) молодий вчений вирішив присвятити себе виноградарству і виноробству, і на початку 1885 р. В. Є. Таїров був зарахований до Наукового комітету Міністерства державного майна (департамент землеробства і сільськогосподарської промисловості) і, таким чином вступив на шлях, яким йшов все своє подальше життя.

Оскільки спеціальної освіти з виноградарства і виноробства в Росії на ті роки не давали, відразу ж після зарахування до департаменту землеробства і сільськогосподарської промисловості 13 січня 1885 року Василь Єгорович був відряджений на три роки до Європи для оволодіння спеціальністю виноградаря і винороба і вивчення стану справ в цих галузях.

Далі йдуть три роки інтенсивної, напруженої роботи і навчання: спочатку курс лекцій в Клостернойбурському Енологічному і Помологічному інституті (поблизу Відня, Австрія) – вища школа виноробства та плодівництва, яка вважалася одним з найбільш зразкових спеціальних навчальних закладів Західної Європи, де директором був видатний спеціаліст в галузі виноградарства і виноробства Август Вільгельм фон Бабо (August Wilhelm von Babo; 1827–1894). «Від такого досвідченого вчителя і чудового лектора, яким був Бабо, неможливо було піти без знань» - писав Таїров у 1894 році. [19, с. 717]. З вересня по листопад працює в Сан-Міхельському Обласному Інституті (Австрія), на чолі дирекції якого стояв відомий знавець виноробства Е. Мах (E. Mach), найближчий однодумець фон Бабо. Потім Василь Єгорович 2 місяці навчається у Гейзенгеймському Інституті плодівництва і виноградарства, який очолював великий знавець цих культур Рудолф Гьоте, а дослідну станцію при Інституті очолював видатний вчений Г. Мюллер-Тургау (Hermann Müller-Thurgau; 1850–1927), де у серпні 1886 року В. Є. Таїров працював на спеціальних курсах. На початку і наприкінці 1886 року Таїров працював в лабораторії відомого хіміка Ремігіуса Фрезениуса (Carl Remigius Fresenius 1818–1897) у Вісбадені (Німеччина), під його особистим керівництвом і найближчим наглядом професора Боргмана (Eugen Borgman). Тут Василь Єгорович провів першу серію детальних аналізів натуральних еріванських і кахетинських вин. Ця робота була опублікована в журналі *Zeitschrift für analytische Chemie* «Analysen einiger kaukasischen Weine» (1887, I. Heft). У перервах між роботою і навчанням у згаданих навчальних і наукових закладах В. Є. Таїров відвідував відомі виноробні місцевості Австро-Угорщини та Німеччини, оглядав дослідні станції і лабораторії, спеціальні навчальні заклади. На початку 1887 року Василь Єгорович переїзжає в Монпельє (Франція), де прослуховує лекції у всесвітньо відомому на той час Національному сільськогосподарському інституті, директором якого був відомий енолог і ампелограф Густав Фоекс (Gustave Louis Émile Foëx; 1844 – 1906), викладачами були вчені-авторитети у галузі виноградарства та виноробства – П'єр Віала

(Pierre Viala), Раваз (L. Ravaz), Майє (Valery Mayet), Буффар (Auguste-Désiré Bouffard) та ін. У лабораторії Буффара, під його безпосереднім керівництвом, В. Є. Таїров проводив дослідження з енохімії і, зокрема, зробив другу серію детальних аналізів закавказьких вин, результати яких були надруковані в журналі інституту *Annales de l'École Nationale d'Agriculture de Montpellier* «Note sur la culture de la vigne et les vins du Caucase» (1887, Volume III). Ближче до осені він прослухав лекції Міллярде (Pierre-Marie-Alexis Millardet; 1838–1902) з ботаніки (стосовно виноградарства) і Гайона (U. Gayon) з хімії вина. Поряд із заняттями в вищезазначених навчальних закладах і лабораторіях, він об'їхав відомі виноробні місцевості департаменту Жиронда, Шампані, Бургундії, півдня і інших районів Франції. Василь Єгорович працював дуже напружено, оглядаючи і вивчаючи всі ті роботи, що проводились у дослідних станціях, лабораторіях, спеціальних навчальних закладах, практичних школах, які збагатили його знання і досвід.

Дорогою на батьківщину Василь Єгорович відвідав також деякі установи Швейцарії та Північної Італії, і до кінця 1887 року повернувся в Росію.

За три роки перебування у провідних виноградарських і виноробних навчальних закладах, науково-дослідних установах і господарствах Західної Європи Василь Єгорович по-перше, пройшов чудову школу, поглибив і збагатив широке коло своїх знань в області виноградарства і виноробства, і по-друге встановив найтісніший дружній зв'язок з відомими вченими та організаторами робіт з виноградарства і виноробства, який підтримував до кінця свого життя. Знаменним є те, що вже пізніше на сторінках журналу «Вестник виноделия» заснованого Таїровим у 1892 році іноземні вчені-фахівці, всіляко сприяли Таїрову своєю компетентною співпрацею, публікуючи свої статті, що містили виключно важливу інформацію, яка сприяла розвитку вітчизняного виноградарства та виноробства.

Перебуваючи за кордоном Василь Єгорович систематично висвітлював в іноземних і особливо в російських періодичних виданнях досягнення науки і передового досвіду в області виноградарства і виноробства Західної Європи

(Виноделие в Венгрии, «Труды Кавказского Общества сельского хозяйства», 1885 г., Учебные заведения по виноделию за границей, «Труды Кавказского Общества сельского хозяйства», 1886 г., Съезд немецких виноградарей и виноделов в Рюдесгейме, «Сельский хозяин», 1886 г., Zur statistic des Weinbaues in Russland, «Weinbau und Weinhandel», 1886, Note sur la culture de la vigne et les vins du Caucase, «Progres Agricole et Viticole», 1887, Вопросы по виноградарству на годичных съездах французских сельских хозяев, «Русский винодел», 1888 та ін.).

Після повернення з-за кордону Василь Єгорович був зарахований до Наукового Комітету Міністерства землеробства. Він бере активну участь у розробці різних питань що стосуються виноградарства і виноробства. Зокрема, багато працював в комісіях по боротьбі з фальсифікацією вина (1888 р.), по оподаткуванню виноградного вина акцизом, утворених при Міністерстві. З метою розвитку виноградарства і виноробства в Росії Василь Єгорович періодично виступав з доповідями на різних нарадах, засіданнях вчених товариствах, брав активну участь в різних Всеросійських з'їздах. На з'їзді Російських діячів з технологічної та професійної освіти (1889 р.) він зробив доповідь «Загальний огляд навчальних закладів з виноробства Австрії». На з'їзді Російських натуралістів і лікарів (1890 р.) Василь Єгорович доповідав на тему «Справжнє положення виноробства в Росії і заходи до його підняття». Особливо часто він виступав з повідомленнями у Науковому Комітеті Міністерства.

Після побаченого в Європі, виноградники Росії справляли важке враження. У 1880 р. на південному березі Криму була виявлена філоксера, у 1881 р. на Чорноморському узбережжі Кавказу, а у 1886 р. в Бессарабії. У той час для боротьби з цим шкідником виноградної лози застосовували тільки один метод – радикальний: виноградник, на якому була виявлена філоксера, знищувався і на цій площі протягом декількох років забороняли садити виноград. Для дрібних селянських господарств, де часто виноград був страховою культурою, це було повне розорення.

В. Є. Таїров бачив в Європі щеплені виноградники, вивчив особливості щеплення винограду і вирощування щеплених виноградних саджанців. Він почав активну роз'яснювальну роботу щодо введення щепленої культури винограду. Пропагуючи культуральний метод боротьби з філоксерою, В. Є. Таїров починає посилену агітацію проти радикальних способів боротьби з нею, наполегливо вказуючи на необхідність переходу до відновлення загиблих виноградників і розведення нових щеплених на філоксеростійких лозах. В Журналі «Вестник виноделия» 1892 року у статті «Правда академика Ковалевского об американской виноградной лозе» Василь Єгорович пише: «Повернувшись наприкінці 1887 року з трирічної закордонної поїздки, ми присвятили в різних спеціальних виданнях ряд статей філоксерному питанню і засобам боротьби з «міжнародним» бічем виноградників. Ми пропонували відмовитися від крайнощів, які гальмують тільки раціональний захист виноградарства і служать серйозною перешкодою в задовільному вирішенні філоксерного питання, і діяти спільно на підставі наявних даних науки і практики. Ми вважаємо, що для забезпечення майбутнього нашого виноградарства, що становить одну з важливих галузей сільського господарства південної Росії і Кавказу, і для успішної боротьби з філоксерою повинні бути застосовані заходи ...». Одним з пунктів була: «Посадка щеплених, стійких проти філоксери американських лоз та їх гібридів з кращими місцевими сортами винограду. Американські лози слід вводити поступово, по мірі вимирання наших, які повинні бути тільки замінені ними, і то після попереднього випробування. Дослідження щодо пристосування до ґрунтових і кліматичних умов, необхідно проводити на дослідних станціях, установах в різних районах наших виноробних місцевостей. Дослідна станція, розсадники і торгівельні заклади, відпускаючи і продаючи черенки, сіянці і вкорінені лози, повинні перебувати в завідуванні урядових установ або під їх безпосереднім контролем» [18, с. 88-89]. Переконавшись потім у філоксеростійкості американських лоз, він став палким захисником їх розведення і доводив, дослідним шляхом, що операція щеплення гарантує 90 і навіть 100 % результату. І вже пізніше, після кількох років наполегливої праці,

виступів, роз'яснень, Міністерство землеробства почуло голос Василя Єгоровича Таїрова, було вжито ряд заходів і офіційно був взятий курс на щеплену культуру винограду в уражених філоксерою регіонах. Так було покладено початок щепленому виноградному розсадництву.

Як засвідчують історичні джерела, молодий вчений піклувався про виведення галузі виноградарства і виноробства з важкого стану і всебічно сприяв її розвитку. В. Є. Таїров був справжнім ентузіастом своєї справи. Початок науково-професійної діяльності В. Є. Таїрова відзначений навчанням в Петровській академії землеробства і лісівництва (нині Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва), першими спробами презентації своєї наукової роботи – участь у засіданні Московського відділення Лісного суспільства, її висвітлення у періодичних виданнях, перебуванням у провідних виноградарських і виноробних навчальних закладах, науково-дослідних установах і господарствах Західної Європи, перейманням кращого закордонного досвіду та використання його у науково-організаційній діяльності на вітчизні. Своїм прикладом та наполегливою працею молодий вчений стимулював інших вчених до подальших наукових досліджень задля примноження здобутків вітчизняного виноградарства і виноробства.

Список використаних джерел

1. *Сборник*, посвященный В. Е. Таирову, в ознаменование 40-летия его деятельности / под ред. В. А. Гернета. – Одесса: Изд. станции, 1925. – 561 с.
2. *Гернет В. А.* Василий Егорович Таиров // *Сборник*, посвященный В. Е. Таирову, в ознаменование 40-летия его деятельности / под ред. В. А. Гернета. – Одесса: Изд. Центр. научно-опытн. винодельч. станции им. В. Е. Таирова, 1925. – С. VIII–XXV.
3. *Верморель В.* Воспоминания о поездках юбиляра во Францию / В. Верморель // *Сборник*, посвященный В. Е. Таирову, в ознаменование 40-летия его деятельности / под ред. В. А. Гернета. – Одесса: Изд. Центр. научно-опытн. винодельч. станции, 1925. – С. 525.
4. *Воинов Н. И.* Из моих воспоминаний / Н. И. Воинов // *Сборник*, посвященный В. Е. Таирову, в ознаменование 40-летия его деятельности / под ред. В. А. Гернета. – Одесса: Изд. Центр. научно-опытн. винодельч. станции, 1925. – С. 526–527.
5. *Кипен А. А.* Без заглавия... / А. А. Кипен // *Сборник*, посвященный В. Е. Таирову, в ознаменование 40-летия его деятельности / под ред.

В. А. Гернет. – Одесса : Изд. Центр. научно-опытн. винодельч. станции, 1925. – С. 536–537.

6. *Воскобойников И. М.* Тридцать років / *И. М. Воскобойников, О. С. Комарова, В. Д. Корнійчук* // Ювілейний збірник, присвячений 30-річчю роботи інституту та 50-річчю науково-літературної і громадської діяльності *В. Є. Таїрова*. – К. : Державне видавництво колгоспної та радгоспної літератури УРСР, 1936. – С. 5–23.

7. *Гернет В. О.* Василь Єгорович Таїров: до 50-річчя його діяльності / *В. О. Гернет* // Ювілейний збірник, присвячений 30-річчю роботи інституту та 50-річчю науково-літературної і громадської діяльності *В. Є. Таїрова*. – К. : Держ. Вид-во колгоспн. та радгоспн. літератури УРСР, 1936. – С. 25–33.

8. *Мельник С. А.* Роль профессора Таирова Василия Егоровича в развитии виноградарства и виноделия СССР / *С. А. Мельник, П. К. Айвазян, Н. М. Коваль* // Труды Арм. НИИВВиП. – Ереван, 1964. – Вып. 6–7. – С. 581–592.

9. *Литвинов П. И.* Крупный ученый и талантливый организатор (*В. Е. Таиров*) / *П. И. Литвинов* // Садоводство. – 1977. – № 4. – С. 46–47.

10. *Лянной А. Д.* Таиров Василий Егорович / *А. Д. Лянной* // Энциклопедия виноградарства: в 3-х т. – Кишинев : Гл. ред. Молд. Сов. Энциклопедии, 1987 – Т. 3 : Пильца – Ярус. – 1996. – С. 204–205.

11. *Айвазян П. К.* Выдающийся организатор научного виноградарства и виноделия: к 130-летию со дня рождения *В. Е. Таирова* / *П. К. Айвазян, Н. М. Коваль, Д. Н. Подгорная* // Виноградарство и виноделие СССР : бюллетень. – 1990. – № 2. – С. 23–26.

12. *Гульчак А. Б.* Институт виноградарства и виноделия им. *В. Е. Таирова* и его роль в развитии науки о винограде / *А. Б. Гульчак, А. Д. Лянной* // Виноградарство и виноделие : сб. науч. работ. – К. : Аграрная наука, 1997. – С. 3–7.

13. *Лянной А. Д.* Василий Егорович Таиров / *А. Д. Лянной* // Видные ученые Одессы: по воспоминаниям учеников и сотрудников. – Одесса: Астропринт, 2002. – С. 101-109.

14. *Шерер В. А.* Основатель ННЦ «Институт виноградарства и виноделия имени *В. Е. Таирова*» / *В. А. Шерер* // Виноградарство і виноробство : між від. тематич. наук. збірник. – Одеса : Optimum, 2005. – Вип. 42. – С. 5–12.

15. Таїров Василь Єгорович : біобібліограф. покажч. наук. праць / уклад. : *В. М. Суховілова, М. Д. Дада*. – Одеса, 2007. – 44 с.

16. *Власов В. В.* Василий Егорович Таиров: документально-публицистическое издание / *В. В. Власов, В. А. Шерер*. – Арциз : ФОП Петров О. С., 2009. – 176 с.

17. *Власов В. В.* Ученые таировцы в истории института: документально-публицистическое издание / *В. В. Власов, В. А. Шерер*. – К. : ЧП Фирма «СЕРЖ», 2013. – Вып. 1. – 2016 с., 63 ил.

18. *Таиров В. Е.* Правда академика Ковалевского об американской виноградной лозе // Вестник виноделия. – 1892. – № 2. – С. 88–109.

19. Тауров В. Е. Барон Август Вильгельм Бабо: некролог, с портретом // Вестник виноделия. – 1894. – № 12. – С. 717–721.

References

1. Gernet, V. A. ed. (1925). *Sbornik posvyashennyi V. E. Tairovu v oznamovaniye 40-letyia ego deyatelnosti* [Miscellanea devoted to V. E. Tairov in commemoration of the 40th anniversary]. Odessa: Station ed., 561. [in Russian].

2. Gernet, V. A. (1925). *Vasily Egorovich Tairov* [Vasily E. Tairov]. *Sbornik posvyashennyi V. E. Tairovu v oznamovaniye 40-letyia ego deyatelnosti* [Miscellanea devoted to V. E. Tairov in commemoration of the 40th anniversary]. Odessa: Station ed. 561, 8 – 25. [in Russian].

3. Vermorel, V. (1925). *Vospominaniya o poezdках yubilyara vo Franciyu.* [Tairovs memories of a trip to France]. *Sbornik posvyashennyi V. E. Tairovu v oznamovaniye 40-letyia ego deyatelnosti* [Miscellanea devoted to V. E. Tairov in commemoration of the 40th anniversary]. Odessa: Station ed., 525. [in Russian].

4. Voynov, N. I. (1925). *Iz moyh vospominaniy* [My memories]. *Sbornik posvyashennyi V. E. Tairovu v oznamovaniye 40-letyia ego deyatelnosti* [Miscellanea devoted to V. E. Tairov in commemoration of the 40th anniversary]. Odessa: Station ed., 526–527. [in Russian].

5. Kipen, A. A. (1925). *Bez zaglaviya* [No title]. *Sbornik posvyashennyi V. E. Tairovu v oznamovaniye 40-letyia ego deyatelnosti* [Miscellanea devoted to V. E. Tairov in commemoration of the 40th anniversary]. Odessa: Station ed., 536–537. [in Russian].

6. Voskoboynikov, I. M., Komarova, O. S., Korneichuk, V. D. (1936). *Trydtsyati rokiv* [Thirty years]. *Juvileynyi zbirnyk, prysvyachenyi 30-richyu roboty instytutu ta 50-richyu naukovu-literaturnoi i gromadsikoï diyalnosti V. E. Tairova* [Jubilee collection dedicated to the 30th anniversary of the Institute and the 50th anniversary of the scientific and literary and social activities of V. Tairov]. Kyiv: SSR State Publishing collective farm and state farm literature, 5–23. [in Ukrainian].

7. Gernet, V. O. (1936). *Vasil Egorovich Tairov: do 50-richyia jogo diyalnosti* [Vasily Tairov: the 50th anniversary of its activities]. *Juvileynyi zbirnyk, prysvyachenyi 30-richyu roboty instytutu ta 50-richyu naukovu-literaturnoi i gromadsikoï diyalnosti V. E. Tairova* [Jubilee collection dedicated to the 30th anniversary of the Institute and the 50th anniversary of the scientific and literary and social activities of V. Tairov]. Kyiv: SSR: State Publishing collective farm and state farm literature, 25–33. [in Ukrainian].

8. Melnyk, S. A., Ayzazyan, P. K., Koval, N. M. (1964). *Roli profesora Tairova Vasylyia Egorovychyia v razvitii vinogradarstva i vinodelyia SSSR* [Role of professor Tairov Vasily Ehorovych in development of viticulture and winemaking of USSR]. Yerevan: Proceedings Arm. NYVVyP, Vol. 6–7, 581–592. [in Russian].

9. Litvinov, P. I. (1977). *Krupnyi uchyonyi i talantlivyi organizator (V. E. Tairov)* [Eminent scientist and talented organizer (V. E. Tairov)]. *Sadovodstvo* [Gardening]. 4, 46–47. [in Russian].

10. Lyannoy, A. D. (1996). *Tairov Vasily Egorovych* [Vasil E/ Tairov]. *Encyclopediya vinogradarstva v 3-h tomah* [Encyclopedia of viticulture in 3 volumes]. Chisinau: Ch. Ed. Mold. Sov. Encyclopedia, v. 3, 204–205. [in Russian]

11. Ayvazian, P. K., Koval, N. M., Podgornaya, D. N. (1990). *Vydayuchiysya organizator nauchnogo vinogradarstva s vinodeliya: k 130-letiyu so dnya rozhdeniya V. E. Tairova* [Eminent organizer of viticulture and winemaking: at the 130 anniversary of V. E. Tairov]. *Vinogradarstvo i vinodeliye SSSR:biuleteni* [Viticulture and winemaking of SSSR: bulletin]. 2, 23–26. [in Russian].
12. Gulchak, A. B., Lyannoy, A. D. (1997). *Institut vinogradarstva i vinodeliya im. V. E. Tairova i ego roli v razvitii nauki o vinograde* [Institute of viticulture and winemaking after V. E. Tairov and its role in the development of viticulture science]. *Vinogradarstvo i vinodeliye* [Viticulture and winemaking]. Kyiv. 3 – 7. [in Russian]
13. Lyannoy, A. D. (2002). *Vasily Egorovych Tairov* [Vasil E. Tairov]. *Vidnye uchyonyie Odessy: po vospominaniyam uchenikov s sotrudnikov* [Eminent scientists of Odessa: memories of students and staff]. Odessa: Astroprint, 101–109. [in Russian].
14. Scherer, V. A. (2005). *Osnovateli NNC «Institut vinogradarstva i vinodeliya imeni V. E. Tairova»* [The founder NSC «Institute of Viticulture and Winemaking after V. E. Tairov»]. *Vinogradarstvo i vinodeliye* [Viticulture and winemaking]. Odessa: Optimum, 42, 5-12. [in Russian].
15. Suhovilova, V. N., Dada, M. D. (2007). *Tairov Vasyli Egorovich* [Vasyl E. Tairov]. *Biobibliografichnyi pokajchik naukovyh prazi* [Bibliographic index of scientific papers]. Odessa, 44. [in Ukrainian].
16. Vlasov, V. V., Scherer, V. A. (2009). *Vasilyi Egorovych Tairov* [Vasil E. Tairov]. Artsyz: FOP Petrov, 176. [in Russian].
17. Vlasov, V. V., Scherer, V. A. (2009). *Uchionye tairovtsy v istorii instituta* [Tairovs scientists in institute history]. Kyiv: Firm "Serge", 63. [in Russian].
18. Tairov, V. E. (1892). *Pravda academica Kovalevskogo ob americanscoi vinogradnoi loze* [The truth of academician Kovalevsky about American vines]. *Vestnik vinodeliya* [Journal of Winemaking]. 2, 88–109. [in Russian].
19. Tairov, V. E. (1894). Avgust Vilghelm Babo: necrolog s portretom [August Wilhelm von Babo: obituary with a portrait]. *Vestnik vinodeliya* [Journal of Winemaking]. 12, 717–721. [in Russian].